

ANTONI MAS I FORNERS

Llengua, terra, pàtria i nació

L'evolució de la consciència lingüística i etnocultural
entre els cristians de l'illa de Mallorca (segles XIV-XVII)

Pròleg d'ANTONI FERRANDO

EDICIONS **DOCUMENTA** BALEAR

2020

Sumari

Pròleg, 11

Introducció, 25

1. Mallorca, un regne o part d'un regne?, 33
2. «Aquell Regne sia dit part de Cathalunya?», 45
3. Les denominacions gentilícies de la llengua a Mallorca (segles XIV-XV), 67
  - 3.1. «Català» (i «catalanesch»), 71
  - 3.2. La parla «ad modum maioricensem», 73
  - 3.3. Les primeres atestacions de «mallorquí», 76
  - 3.4. De català a «mallorquí?», 78
4. Catalans (de Mallorca), 81
  - 4.1. El procés de Jaume Manfrè, 84
  - 4.2. Les deixes de Ramon de Salelles, 87
5. «Esclaus i catalans», 91
6. «Tots som cathalans, e havem fama per tot lo món de ésser lleials vassalls a nostron rey»: la fidelitat a la monarquia, 97
7. El vocabulari identitari i polític de l'edat mitjana mallorquina, 107
8. El vocabulari referit al Regne: terra, pàtria, poble i nació, 113
  - 8.1. Terra, 116
  - 8.2. Pàtria, 117
  - 8.3. Poble, 118
  - 8.4. Nació, 118
9. La nació catalana, la nació dels cristians de natura del Regne, 123
10. «De nasió catalana, o de mallorquins», 141
11. La nació «del rei» o «d'Aragó»: la nació dinàstica, 149
12. L'altra catalanitat dels mallorquins, 163

13. La Mallorca dels segles XVI i XVII: «Un pueblo no conocido y un reino escondido», 167
14. Catalunya, la «pàtria» del «primer origen» segons els mallorquins dels segles XVI i XVII, 185
15. La pàtria i la nació mallorquina. Les relacions amb Menorca i Eivissa (i amb la Part Forana), 193
16. La defensa de les franqueses i privilegis del Regne: dret, història, identitat, 211
  - 16.1. «Qui són naturals» del Regne de Mallorca, 212
  - 16.2. «Ab llengua y costums mallorquins», 214
17. Espanya: de nom de la península a gentilici dels mallorquins, 217
18. Pàtria, nació i llengua en els cronistes mallorquins del segle XVII, 225
19. El Regne de Mallorca, nat amb la conquesta, 235
20. La llengua en els cronistes: mallorquina i llemosina, 239
21. El procés de castellanització: reflexions per a un debat, 249
22. Les diferents denominacions de la llengua a Mallorca en el segle XVII: mallorquina, llemosina, «balearica» i catalana, 259
23. «Por ser estas dos naciones de la lengua que allí se habla»: el manteniment de la idea d'unitat lingüística, 271
24. La «llengua mallorquina no és tan mala com la pintan»: reivindicant la llengua de Mallorca, 279
25. Recapitulació, 283
26. Apèndixs
  - Apèndix 1. Mallorca, Menorca i Eivissa, el mateix regne?, 291
  - Apèndix 2. Les Illes Balears, el mateix regne!, 293
  - Apèndix 3. Una mostra de l'ús del gentilici català i les seves variants per referir-se a la llengua parlada pels cristians de natura de Mallorca, 294
  - Apèndix 4. Catalans (de Mallorques), 302
  - Apèndix 5. Els dos cossos del rei: el cos físic i el cos polític, 306
  - Apèndix 6. Exemples de l'ús del terme «terra» per nomenar l'illa i el Regne de Mallorca, 309

- Apèndix 7. Exemples de l'ús del mot «pàtria» per nomenar l'illa i el Regne de Mallorca, 311
- Apèndix 8. Qualque mostra dels contexts en què era usat el substantiu «poble», 313
- 8a. Poble, 313
  - 8b. Poble «menut», 314
- Apèndix 9. La nació catalana, en pau i en guerra, 314
- Apèndix 10. Exemples del diferents usos del mot nació, aplicat a Mallorca, durant la segona meitat del segle XV, 317
- Apèndix 11. Apellant a la Corona d'Aragó (o recordant-la), 318
- Apèndix 12. Beats i «sants compatriotes», 320
- Apèndix 13. «El gloriós Rey en Jaume», 322
- Apèndix 14. Exemples de l'ús dels mots «pàtria», «terra», «república» i «universitat» com a sinònim del regne (o de l'illa, o de la ciutat) de Mallorca, 325
- Apèndix 15. «Foresters» versus «fills de la terra», 327
- Apèndix 16. «Los foresters se menguan la suor de nostros pares», 329
- Apèndix 17. Identitat, pàtria i nació en les històries de Joan Dameto i de Vicenç Mut, cronistes del Regne de Mallorca, 330
- 17a. La *Historia general del Reyno Baleárico*, de Joan Dameto (1632), 330
  - 17b. El *Tomo II de la historia del Reyno de Mallorca*, de Vicenç Mut (1650), 332
- Apèndix 18. Un text en «baleari eloquio» (1636), 334
27. Bibliografia, 337
28. Índexs, 363

Pròleg

Il·lustres investigadors mallorquins com Josep Melià, Josep Massot i Joan Miralles han dedicat nombroses pàgines a documentar manifestacions de la consciència identitària dels mallorquins. També s'hi han interessat investigadors més joves com Antoni Ignasi Alomar, Gabriel Ensenyat i, sobretot, Antoni Mas. Ja comptàvem amb materials ben útils per a formar-nos una idea aproximada sobre aquesta qüestió. Tanmateix, eren aportacions fragmentàries dins d'estudis de diferent mena. Ens calia una monografia que s'ocupàs sistemàticament del tema. I això és precisament el que Antoni Mas i Forners, professor de la Universitat de les Illes Balears, ens ofereix en aquest llibre, *Llengua, terra, pàtria i nació. L'evolució de la consciència lingüística i etnocultural entre els cristians de l'illa de Mallorca (segles XIV-XVII)*, guardonat amb el *Premi Mallorca* d'assaig 2019, convocat pel Consell de Mallorca. Com bé indica un títol tan denotatiu, es tracta d'una recerca i d'una reflexió que difícilment podem eludir els historiadors i els filòlegs de totes les terres de llengua catalana. Crec que és oportú recordar i agrair ara i ací les aportacions al tema dels valencians Joan Fuster, a *Qüestió de noms* (1962) i *El País Valencià* (1962), Emili Gómez Nadal, a *El País Valencià i els altres* (1972), Manuel Sanchis Guarner, a *Aproximació a la història de la llengua catalana* (1980), i Joan Francesc Mira, a *Sobre la nació dels valencians* (1997). Més recentment, n'és una fita historiogràfica ineludible *El patriciat i la nació. Sobre el particularisme dels*

valencians dels segles XIV i XV (2012), d'Agustín Rubio Vela. I són molts útils les reflexions i les precisions històriques o lingüístiques de Germà Colón, Miquel Nicolás, Brauli Montoya, Pau Viciano, Vicent Baydal, Ferran Garcia-Oliver, Antoni Furió i Mateu Rodrigo, entre d'altres. En el cas dels catalans, s'ha de fer justícia a Antoni Rubió i Lluch, autor de *Del nombre y de la unidad literaria de la lengua catalana* (1930), a Jaume Vicens Vives, per la seua imprescindible reflexió *Noticia de Cataluña* (1954) i a nombrosos historiadors de la llengua i de la cultura catalanes com Joan Coromines, Jordi Rubió, Antoni M. Badia Margarit, Miquel Batllori, Jordi Carbonell, Josep Maria Nadal, Modest Prats, August Rafanell, Albert Rossich, Pere Marcet, Josep-Lluís Marfany, Miquel Coll, Josep Fontana, Eva Serra, Albert Balcells, Borja de Riquer, Josep M. Salrach, Jordi Ginebra i Stefano M. Cingolani. Entre les aportacions més centrades en els aspectes identitaris tractats per Antoni Mas mereix un esment especial el documentat estudi de Flocel Sabaté sobre la *Percepció i identificació dels catalans a l'edat mitjana* (2016), que, tot i estar centrat a Catalunya, adopta una perspectiva de conjunt de tota la Corona d'Aragó.

El professor Mas reconeix que l'ha inspirat el meu llibre *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*, que vaig publicar en un ja llunyà 1980, amb prou menys elements d'informació i de judici que el seu present llibre. La meua aportació va ser concebuda en el context de l'anomenada Transició política (1975-1983), en què els sectors dominants valencians, amb nombrosos recursos econòmics locals i estatals, van instrumentalitzar la qüestió lingüística i identitària valenciana al servei dels seus interessos econòmics i geopolítics. Pretenia, massa ingènuament, posar la documentació històrica al servei de la racionalitat i de l'entesa. Amb tot, crec que el llibre va fer el seu paper en l'àmbit acadèmic i cultural, i també entre la gent de bona voluntat que aspirava a documentar-se objectivament i honestament. Aquesta

és també l'aposta d'Antoni Mas en el present llibre. I és per això que no he dubtat un sol moment a acceptar la proposta de prologar aquest llibre. De fet, n'havíem parlat fa temps. I per a mi no deixa de ser emotiva la invitació, ja que l'autor és originari d'una població mallorquina, Santa Margalida, de la qual van eixir, al segle XVII, a repoblar les comarques centrals del Migjorn valencià molts Calafats, entre els quals els avantpassats de la meua besàvia Calafat, de l'Orxa. Un tema, aquest de la repoblació mallorquina del Migjorn valencià, que, com veurem després, també ha suscitat l'interès historiogràfic d'Antoni Mas.

Doncs bé, quatre dècades després d'aquell llibre meu sobre la *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*, la situació política i cultural de les terres de llengua catalana –que Fuster proposà de denominar Països Catalans– és diferent, però no gaire diferent. Són molts els discursos i les accions dels polítics i dels mentors dels poders fàctics estatals i locals que cerquen marginar, diluir o tergiversar la nostra personalitat col·lectiva i condicionar, doncs, el nostre futur com a poble. No és, doncs, gens estrany que alguns historiadors s'hagen sentit compellits, per raons cívi-ques, a oferir a la comunitat científica i, en concret, a la comunitat catalanoparlant una documentació rigorosa i una interpretació raonada dels testimoniatges rellevants sobre els sentiments de llengua, terra, pàtria i nació que s'hi han produït al llarg dels segles. En el cas d'Antoni Mas, al llarg de quatre segles. I tot això, amb una finalitat clara: aportar una informació fiable i sistemàtica que permeta als nostres conciutadans formar-se una percepció pròpia sobre la seua identitat, basada en criteris d'objectivitat i honestat.

Afortunadament, la recerca sobre la història medieval i moderna de Mallorca ha fet grans progressos, i això ha permès al professor Mas de partir d'unes bases sòlides per a una investigació tan exhaustiva com la que podem llegir en aquest llibre. L'obra de Mas comença amb la consolidació de la personalitat

política del regne de Mallorca (ca. 1300) i acaba amb la data d'extinció de la Monarquia hispànica de la casa d'Àustria (1700), que en va mantenir l'estructura politicoadministrativa composta, pròpia de la Corona d'Aragó. L'autor va resseguir cronològicament les successives manifestacions de la consciència lingüística i nacional dels mallorquins, amb el suport d'una quantitat ingent de documentació i de bibliografia. Així, documenta minuciosament, entre els habitants de l'illa descendents dels colons catalans, el pas d'una consciència de catalanitat *etnocultural* –en la terminologia emprada per l'autor– a una altra de mallorquina, compatible, a partir del segle XVI, amb el reconeixement de la catalanitat lingüística i amb la vinculació hispànica de l'illa. La recerca ha permès a Mas d'aportar dades noves sobre la història de la llengua, com ara la primera atestació del sintagma *lingua cathalana* en un document occità de 1301 en referència a la llengua dels catalans, i sobre el procés de construcció política de la Corona d'Aragó, com ara l'estudi del paper del rei Pere el Cerimoniós en la difusió d'un patriotisme dinàstic, que abraçava «de Tarassona entrò a Salses e de Salses entrò a Guardamar». Després dels segles medievals, la progressiva subordinació política i cultural del regne de Mallorca a l'Espanya castellana va afavorir, entre els sectors dominants de la societat mallorquina, una hispanització cultural més o menys profunda –resultat d'una calculada operació transculturitzadora, en la terminologia que hem emprat Miquel Nicolàs i jo a la *Història de la llengua catalana* (2011)– i un particularisme onomasticolingüístic, que ha diluït parcialment el sentiment de pertinença al conjunt de la comunitat catalanòfona. Val a dir que la dilució parcial d'aquest sentiment no ha estat unidireccional. Jordi Rubió en parlà com d'un *afluixament col·lectiu* a partir del segle XVI. Efectivament, a tot arreu, des del segle XVI, hi han pesat com una llosa, com bé ens ha recordat sovint Jordi Carbonell, la interferència de factors exògens i endògens desnacionalitzadors.

L'interès del llibre de Mas ultrapassa l'àmbit insular. En el cas dels baleàrics, no sols servirà per a conèixer millor Mallorca, sinó també les seues relacions amb Menorca, Eivissa i Formentera i amb la resta de territoris de llengua catalana. En el cas del catalans, estic convençut que els ajudarà a prendre consciència de la complexitat dels sentiments identitaris entre els descendents dels seus avantpassats instal·lats en època medieval en els territoris andalusins conquerits, que es convertiren ben d'hora en noves entitats politicoadministratives de base catalana i, doncs, en pobles germans, i no en prolongacions de Catalunya, a diferència del que passava coetàniament a Castella amb les noves conquestes. En el cas dels valencians, la comparació del regne de València amb el de Mallorca, pel que fa a la procedència dels repobladors medievals –a grans trets, dos terços de catalans i un terç d'aragonesos–, pel que fa a l'estatus jurídic del regne –un regne de València sobirà des de 1238, en igualtat de condicions amb el regne d'Aragó i el principat de Catalunya– i pel que fa al diferent pes territorial, econòmic i cultural –comparable al de Catalunya al segle XIV i superior, en els dos últims aspectes, al d'aquesta al segle XV–, permetrà d'explicar les diferències en el procés de construcció identitària, tant des del punt de vista cronològic com ideològic. L'estudi de les manifestacions de la construcció identitària de Mallorca als segles XVI i XVII és un interès afegit del llibre de Mas, ja que la major part dels estudis de naturalesa semblant han prioritzat o s'han limitat als segles medievals.

Altrament cal remarcar que el llibre de Mas no és un estudi sobre la història externa de la llengua (usos socials, ideologies lingüístiques), sinó sobre l'evolució de la consciència identitària col·lectiva tant pel que fa a la dimensió lingüística com als vessants institucionals i polítics. La formació acadèmica de l'autor es fa avinent en l'estructura del treball, que, a més de l'anàlisi del vocabulari identitari i lingüístic emprat per les institucions i els escriptors i erudits de Mallorca, s'ocupa de l'estudi dels pro-

cessos històrics en el quals es produeix l'ús d'aquests conceptes. Car, com bé argumenta l'autor, aquests conceptes són una de les manifestacions més evidents de les característiques i de l'evolució de les consciències collectives mallorquines. I si ara diem consciències, en plural, és perquè el professor Mas mostra que la població cristiana mallorquina manifestà al llarg del temps diferents sentiments identitaris i diferents ideologies, les quals també tenien la seua correspondència en l'àmbit identitari.

Un llibre d'història sobre l'ús de les denominacions de la llengua catalana i sobre l'evolució de les ideologies lingüístiques a Mallorca difícilment pot deixar de cridar l'atenció d'un filòleg com és qui escriu aquests ratlles, sobretot si és valencià. El llibre de Mas es presta a moltes comparacions amb el procés de construcció del particularisme valencià, i també amb la influència que aquest va exercir a Mallorca als segles XVI i XVII. Ara em limitaré a subratllar l'enorme repercussió ideològica de les cròniques de la història del regne de València de Bernardí Miedes i Gaspar Escolano sobre el mallorquí Joan Dameto. En efecte, aquest en va imitar les idees, unes vegades plagiant-les i altres adaptant-les acríticament, com quan presenta la repoblació cristiana mallorquina com a resultat de la presència d'aragonesos i catalans, o quan designa la llengua de Mallorca, bé que compartida amb Catalunya i València, com a *llengua llemosina*. I, de la mateixa manera que Escolano dedica un estudi a la *llengua valenciana*, que presenta com a més «perficionada» en la pronunciació que la *llengua catalana* –referida exclusivament a Catalunya–, així també Dameto dedica un estudi a la *llengua mallorquina*, però, havent-hi constatat la «pronunciación gutural» i el fet de «no distinguir las vocals *a* y *e*», exalta l'«elegancia» del parlar de Pollença, diferent de «todos los demás deste Reyno» i caracteritzat per la seua «urbanidad», bé que atribuïnt-la al passat romà de la vila, i no a la seua repoblació medieval majoritàriament nord-occidental. És evident que Dameto ha reciclat la descripció que fa

Escolano del parlar de Barcelona (que tindria «mal sonido y escabrosidad en la pronunciación) i que, en exaltar el parlar de Pollença (que conserva trets fonètics, morfològics i lèxics del català occidental, com l'article derivat d'*ille, illa, illud*, o com el mot *xiquet*), reconeix el prestigi, sobretot ortoèpic, que el català de València tenia llavors en tot el domini lingüístic, com bé ha estudiat Albert Rossich.

Antoni Mas és essencialment medievalista, i ha dedicat els seus treballs més significatius a l'estudi de l'edat mitjana mallorquina. Les seues investigacions s'han centrat en l'estudi de la història rural i del paisatge i en l'anomenada història social. Dins d'aquest darrer àmbit s'ha ocupat del procés emigratori mallorquí cap a les comarques centrals del Migjorn valencià i de l'estudi de l'esclavatge a Mallorca. En el primer vessant destaca el llibre *Per poblar lo regne de València. L'emigració mallorquina al País Valencià en el segle XVII* (2002), fet en col·laboració amb el valencià Joan-Lluís Monjo i Mascaró. És una línia d'investigació que no ha deixat de conrear, a la qual s'ha incorporat darrerament un altre valencià originari d'aqueixes comarques valencianes, Josep Mas i Martí. En el segon vessant, sobresurt el llibre *Esclaus i catalans. Esclavitud i segregació a Mallorca durant els segles XIV i XV* (2005), guardonat amb Premi Miquel dels Sants Oliver de l'Obra Cultural Balear. Ben mirat, l'estudi de l'esclavatge no es pot deslligar de l'estudi de les identitats col·lectives, ja que els cristians de natura mallorquins s'autoanomenaven, a l'edat mitjana, catalans per tal de diferenciar-se onomàsticament dels esclaus, que arribaren a sumar prop del 30% de la població de l'illa. Així ho argumentava Mas tant en l'obra suara esmentada com també en altres estudis anteriors, com són «Com és que interessa que segons quins pobles desapareguin de la història» (1993) i «*De nationes seu linguae a cuius regio, eius lingua*. Les denominacions gentilícies de la llengua de Mallorca durant l'edat mitjana» (2002), en els quals ja parava esment en la vinculació entre l'evolució de

les denominacions històriques de la llengua i la dels sentiments identitaris. En certa manera, *Llengua, terra, pàtria i nació. L'evolució de la consciència lingüística i etnocultural entre els cristians de l'illa de Mallorca (segles XIV-XVII)* es pot considerar la culminació de tots aquests treballs.

En suma, som davant d'un llibre de gran valor historiogràfic, recolzat en una sòlida experiència professional i en una àmplia bibliografia. Encara que de gran interès per a tota la comunitat científica i, en particular, per a tots els catalanòfons atrets per les qüestions que s'hi tracten, cal subratllar que l'obra de Mas ha estat concebuda en clau mallorquina, en un llenguatge assequible per un públic ampli, culte però no especialitzat, i en un model lingüístic pròxim als usos literaris mallorquins. Els índexs que clouen el llibre en facilitaran enormement la consulta d'un llibre tan dens en noms com ric en dades de tota mena. Crec que Mas era l'historiador indicat per a dur a bon port una obra tan complexa i alhora tan ambiciosa com aquesta, destinada a ser la contribució pionera mallorquina en l'estudi de la construcció identitària de Mallorca i a convertir-se en l'esquer ineludible per a noves recerques i nous debats.

València, maig de 2020

Antoni Ferrando i Francés
Universitat de València